

Teknolojik Bakımdan Geri Ülkelerde İdeolojik Ögelerin Toplumsal Değişme Açısından Belirleyiciliği üzerine Bir Deneme

Birikim 46-47/86

Birikim 46-47/85

Bütün büyük boy teoriler dahil olmak üzere, toplumsal değişmeyi açıklamaya yönelik düşünceler ancak, «ideolojik» boyutlar kazandıkları zaman etkin olabilmişlerdir. Bunun en tipik örneği Marx ve Marksizm'dir. Lenin'in temsil ettiği kuşak Marx'ın düşüncelerine «izm» niteliği, yani eyleme dönük bir ideoloji niteliği kazandırana kadar, bu düşüncelerin öne sürdüğü öneriler uygun amada bir türlü tam anlamıyla başırlı olamamışlardı. Marx'ın kendisinin, ideolojileri kötü gözle, gerçeği saptıran sistemler olarak görmesinin de bunda büyük bir payı vardı şüphesiz. Fakat, düşünce sisteminin, uygulamaya dönük olmasındaki en büyük eksikliği de bir «izm» yapısı taşıdığına yadsınmasıydı.¹

Bir toplumsal yapı değişikliğinin uygulamadaki belirtisi iktidar değişikliğidir. Değişen bir iktidarın eskisinden farkı herhangi bir ideolojik boyuta indirgenemiyorsa, değişiklikten söz etmek imkânı bile bulunamaz aslında.

Konuya başlangıç açısından baktığımızda, varolan iktidardan ayrıldığı noktaları ideolojik olarak belirleyemeyen bir eylemin zaten «değişiklik» sloganı ile iktidara yürüyemeyeceğini de görürüz.

Şimdi kısaca, teknolojik bakımdan geri ülkelerde ideoloji ile toplumsal değişme arasındaki ilişkileri görmeye çalışalım!

1. İdeoloji ve «asabiyyet». Burada kullandığımız anlamıyla asabiyyet, eyleme dönüştürülen birlik ruhudur. Bir başka deyişle, asabiyyet, statik bir kavram olarak grup bilinci, sınıf bilinci, toplumsal bilinc, çıkar birliği, ülkü birliği gibi, «aynı özelliklere sahip olma, aynı amaçla yönelme ve bunun bilincinde olma» olgusunu vurgular. Fakat bu asabiyyet kavramının bir yönüdür ve kavramın tümünü anlamamıza yetmez. Kavramın ikinci yönü, dinamik yönüdür. Bu yönü ile asabiyyet, belli bir gü-

cü (kafa sayısı, bilgi birikimi, örgüt ve benzerlerini) ve belli bir eylemi vurgular. Bir başka deyişle, **asabiyyet, belli bir gücü olan, belli bir eyleme dönüştürülen bir birlik ruhudur.** Bu birlik ruhu kimi zaman bir ulusal eylem, kimi zaman bir sınıfsal eylem, kimi zaman da bir dinî eylem niteliğiyle, fakat ancak sıcak siyasal eyleme dönüştüğü zaman asabiyyet adını alır. Bir başka deyişle, asabiyyet, bir birlik ruhunun, iktidar mücadelesinde işlevsel olması demektir.

İşte teknolojik olarak geri kalmış bir ülkedeki ideolojinin toplumsal değişmeye yol açabilmesi için mutlaka, bir asabiyyeti oluşturması gerekir. Asabiyyete yol açmayan bir ideolojinin toplumsal değişme bakımından önemli bir rol oynaması beklenemez.

Burada önemli olan nokta, asabiyyetin sınıfsal bir tabana oturup oturmadığı sorunudur. Türkiye'de öğrenciler ve lumpen-talebe arasında görülen sol eylemlerin çok büyük bir kısmının çıkmazı bunların yetersizce asabiyyete sahip olması, fakat sınıfsal tabana oturmamış bulunmasıdır. Sınıfsal tabana maddî olarak oturmamış ve iktidarı ele geçirmeye yönelmiş olan asabiyyet, asabiyyet sahiplerinin varolan düzenin egemen güçleri tarafından tasfiyesinden başka sonuç getirmez.

2. İdeoloji ve sınıfsal yapı. Teknolojik olarak ileri ülkelerde üretilmiş olan ideolojiler, genellikle o tür ülkelerin sınıfsal yapılarının ürünü olduğundan, ithal edildikleri ülkelerde, sınıfsal yapıyı etkileyici nitelik taşırlar. Bir başka deyişle, aslında sınıfsal yapıların ürünü olan ideolojiler, teknolojik olarak geri ülkelerde, tam tersine, sınıfsal yapıların belirlenmesinde işlev sahibi olurlar. Böylece teknolojik olarak ileri ülkelerde sınıfsal yapı ile ideoloji arasındaki etkileşimin yönü, teknolo-

jik bakımdan geri ülkelerde tersine dönmüştür.

Bu durumun en önemli nedenlerinden biri, nesnel koşulların teknolojik olarak geri ülkelerde, ileri ülkelerdekine göre çok geride bulunuşudur. Böylece, sınıfsal yapının belirlenmesinde ortak rol sahibi olan nesnel ve öznel koşullar arasındaki denge, öznel koşulların ağırlık kazanması yönünde değişmektedir. İdeoloji ile sınıfsal yapı ilişkileri, ideoloji ve devlet başlığı altında da irdelenecektir.

3. İdeoloji ve dış dünya. Teknolojik olarak geri bir toplumdaki ideolojilerin çoğunluğu dışardan ithal edilmiştir. Toplumun iç dinamiğinin ya da tarihinin ürünü olan ideolojiler ise genellikle güçsüzdür. Bunun temel nedeni, ülkedeki teknolojinin az gelişmiş olmasıdır. Tarihten gelen iç ideolojilerin güçsüzlüğünün, altında yatan öge bunların varolan geri kalmışlığın nedeni olmakla suçlanmalarıdır. İç dinamiğin güncel olarak özgün bir ideoloji yaratması ise, dış dünyanın son derece etkin denetimi altında çok güçtür. Sonuç olarak, toplumun daha yoğun etkileşimde bulunduğu dış dünya kesiminin ideolojisi, o toplumdaki egemen ideoloji olur. Bütün dış dünya ve toplumun dış dünya ile ilişkileri bu egemen ideoloji gözlüğü ile algılanmaya başlanır. Fakat, diyalektik süreçler, ideolojik konularda, teknolojik konulardan daha hızlı işlediği için, bir ideolojik egemenlik karşısında hemen karşıt başka bir ideoloji ya da ideolojiler demeti ortaya çıkar. Bunların temelinde, yine dış dünya vardır. Toplumda egemen olan dış dünyanın belli kesiminin dışında kalan ya da ona karşıt olan kesimlerin ürettiği ve ihraç ettiği ideolojiler, hemen ortaya çıkarlar. Bunların, toplumun iç yapısına ne denli uygun oldukları hiç önemli değildir. Çünkü işlevleri toplumsal yapıya uygun olmak değil, egemen ideolojiye karşıt olmaktır. Egemen ideolojinin kaynağı dış dünya olduğuna göre, bunların da iç yapıda maddî temel bulması ne gereklidir, ne de zorunlu.²

Bu durum aslında teknolojik olarak geri bir toplumda dış dinamik ögelerinin egemenliğine dayalı bir modele bağımlı olmaktan kurtulmanın da ipuçlarını vermektedir. Her ne kadar, varolan egemen ideoloji, dışardan ithal edilmişse de, onun karşıtları da hemen içeri «sızdığından», ithal edilmiş ideolojiler arasında sanki bir denge oluşmakta ve be-

lirleyicilik rolü uzun dönemde yine «iç dinamik» ögelerine kalmaktadır. En azından bu ideolojiler arası etkileşimden yararlanıp iç dinamik açıdan sınırlı değişikliklere gitmek, sonra bunu, dış dünyadaki ilişkileri yeniden düzenlemekte kullanmak imkânı ortaya çıkmaktadır.

4. İdeoloji ve Devlet. Devleti ele geçirenler, bunu ister bir ulus, bir sınıf ya da grup adına yapmış, isterlerse doğrudan kendileri iktidara oturmuş olsunlar, toplumsal ve ekonomik yapıyı kendi ideolojilerine uygun olarak biçimlendirmeye başlarlar. Bu aslında son derece önemli bir süreçtir. Çünkü, toplumsal-ekonomik yapı, artık belli bir ideolojiye uygun olarak yönlendirilmeye ve güdümlenmeye başlanmıştır. Bir başka deyişle, insanoğlulu, devlet yoluyla tarihin akışına müdahale etmekte, onu hızlandırmakta ya da geciktirmektedir. Hatta, elindeki aracı (devleti) kullanarak, tarihi bizzat yapmaktadır.

Öte yandan unutulmaması gereken nokta, her ideolojinin, kendi karşıtını da yarattığı ya da güçlendirdiğidir. Uzun dönemdeki teknolojik değişme ve gelişmeler de etkilerini duyurmaya başlayınca, devleti elinde tutanların ideolojik yönelimi de ister istemez toplumsal yapının sınıflaşma sürecine boyun eğer. Fakat buradaki önemli nokta, artık egemenliğini duyurmaya başlayan yapıyı, devleti ele geçirmiş olanların biçimlendirmiş ya da biçimlenmesine büyük katkılarda bulunmuş olmalarıdır. **Bir başka deyişle, üstyapı, uzun dönemde alt yapıya boyun eğmekte, fakat boyun eğdiği bu alt yapı, büyük ölçüde, kendisi tarafından yaratılmış ya da yönlendirilmiş bir alt yapı olmaktadır.**

5. İdeoloji ve teknoloji. Bilindiği gibi, teknoloji uzun dönemde ve evrensel olarak ideolojinin belirleyicisidir. Yine evrensel olarak teknoloji ideolojiden hızlı değişir.³ Buna karşılık, teknolojik bakımdan geri ülkeler, ileri ülkelerin yarattığı ideolojileri ithal ettiklerinden, teknoloji-ideoloji etkileşimi açısından, evrensel görünen modelden önemli sapmalar ortaya koyarlar.

Örneğin, teknolojik değişmeler, teknolojik bakımdan geri ülkelerde oldukça yavaş olur. Çünkü insanlık tarihini belirleyen ve başdördürücü bir hızla gelişen teknoloji ancak uygun bir ortamda bu değişmeyi gerçekleştirebilir. Uygun ortam ise, gerekli altyapının ve

birikimin bulunduğu bir ortamdır. Bir başka deyişle, teknoloji ancak en ileri teknolojiye sahip olan ülkelerde başdöndürücü bir hızla gelişir. Aslında bu gelişme bile insanoğlunu etkilemekte, kimi zaman başarısız kalabilir. Çünkü teknolojik gelişmelerin sonuçları topluma bir sistem içinde aktarılamayabilir. Ya da varolan üretim ilişkileri yeni teknolojinin uygulamaya konulmasına izin vermeyebilir. Örneğin otobüs şoförlerinin ve biletçilerin varlığı, tek raylı tren sisteminin tümüyle ve birdenbire uygulanmasına karşı yeterli bir toplumsal engeldir.

Teknolojik olarak geri ülkelerde hem teknolojik ortam uygun olmadığı için, hem de toplumsal engeller nitelik ve nicelik bakımından çok ağırlık taşıdığından teknolojik değişme kaplumbağa hızı ile ve genellikle uyumsuz bir biçimde oluşur. Buna karşılık, etkileşimi son derece arttığı için küçülen dünyamızda, teknolojik bakımdan ileri ülkelerin ürettiği ideolojiler, hiçbir maddî temele ihtiyaç göstermeden, insan zihni yoluyla hemen teknolojik bakımdan geri olan ülkeler tarafından ithal edilebilirler.

Aslında teknoloji - ideoloji etkileşimi açısından ortalığı karıştıran ve bunalımı artıran olay, başka toplumlarda üretilmiş bulunan ideolojilerin, doğrudan zihinsel etkinlik yoluyla, hiçbir maddî temele ihtiyaç göstermesizin ithal edilebilmesidir. Zihinsel etkinlik yolu ile ithal edilen ideolojiler, ithal edildikleri toplumda maddî temeller bulamadıkları zaman, zihinsel soyut modellerle, toplumsal somut koşullar çatışmakta ve hem bireyler, hem de toplum ağır bir bunalıma itilmektedir.⁴

İdeoloji kelimesini burada muhakkak katı anlamıyla kullanmadığımı belirtmeliyim. Örneğin, insanın hayattan beklediklerinin tümü de burada kullandığım anlamıyla bir «ideoloji»dir. Belki yumuşak anlamdadır, ama, bir insanın tüm beklentileri onun ideolojisini oluşturur. Beklentilerden oluşan böyle yumuşak bir ideoloji ile, belli bir eylem biçimini oluşturan örneğin Müslümanlık, Marksizm gibi sert bir ideoloji arasında ayırım yapmadan da teknoloji-ideoloji etkileşimi irdelenebilir kanısındayım.

İdeolojik öğelerden özellikle üç tanesi, maddî temele dayanmadığı zaman büyük bunalımlara yol açarlar. Bunlardan **birinci** öge beklentilerdir. İnsanoğlunun hayattan ve ge-

lecekten bekledikleri onun ideolojisinin önemli bir bölümünü oluşturur. İşte bu bölüm maddî bir temele sahip değilse, insan toplumdan bütünüyle kopar, yabancılaşır. Çünkü insanlar tüm hayatlarını belli beklentiler üzerine kurmuşlardır. Bu beklentiler her zaman para sahibi olmak, konut sahibi olmak, iş edinmek ya da işinde ilerlemek gibi maddî de olmayabilir. Kimi zaman çocuğunun eğitimi ve iş güvenliği, kendisinin toplumsal güvenliği, sevdiği kişilerle birlikte yaşamak gibi manevî değerler de beklentiler arasında önemli yerler tutabilir.

İster maddî, isterse manevî olsun, insanın beklentilerinin gerçekleşmesi genellikle bir toplumda üretilen mal ve hizmetlerin miktarı ve bunların çeşitli toplum kesimleri arasındaki dağılımı ile çok yakından ilgilidir. Bir toplumda üretilen mal ve hizmetlerin miktarı ve bu mal ve hizmetlerin o toplumu oluşturan sınıflar ve gruplar arasındaki dağılımı, toplumun üyelerinin beklentilerini karşılayamıyorsa, o toplumda hemen **anomie** egemen olur. Bir başka deyişle, bireyler topluma yabancılaşmakla kalmazlar, toplumun bireyle olan bağlantılarının tümü (tüm kurallar, örgütler, önderlik ilişkileri ve benzerleri) kopmaya başlar.

Küçülen dünyamızda teknolojik olarak geri ülkelerin en büyük dramı, hatta trajedisi, bu toplumlarda yaşayanların, ileri teknolojiye sahip ülkelerin ürettiği mal ve hizmetlerin tümüne sahip olmayı istemeleridir.⁵ Bu durum yalnızca günümüz dünyasının artan etkileşimi sonucu değil, tüketim ekonomisi insanların (ve bu arada teknolojik bakımdan geri ülkelerdeki kişilerin) beyinlerini yıkadığı için de gittikçe hızlanan bir süreçtir.

Böylece maddî temelleri (mal ve hizmetler) başka ülkelerde olan bir beklentiler sistemi teknolojik bakımdan geri olan bir toplumda ideolojik açıdan etkin olmaktadır. Bu etkinlik, beklentilerin karşılanmasının imkânsızlığı sonucunu doğurur. Karşı karşıya kalınan sorun, hiçbir biçimde doyurulması sözkonusu olmayan bir açlıktır: Bir toplum ürettiğinden çok daha fazlasına sahip olmak istemektedir. Bu istemin yerine getirilmesine imkân yoktur. Çünkü yağma ve talan savaşları tarihe karıştığı gibi, sömürgecilik de, teknolojik bakımdan geri değil, ileri ülkelerin tekelindedir. Üstelik teknolojik bakımdan geri ülkeler, değil

Birikim 46-47/66

ürettiklerinden fazlasını, ürettiklerini bile tüketememektedirler. Çünkü artık değerlerinin bir kısmı, teknolojik bakımdan ileri ülkeler tarafından dışarı aktarılır.

Maddî temele dayanmadığı zaman toplumsal gerçeğin hem kendisini hem de algılanış biçimini yozlaştıran **ikinci ideolojik öge eğitimidir**. Eğitim derken, hem toplumsal değer ve kuralların bireye aktarılması anlamında toplumsallaştırmayı hem de bilgi ve beceri aktarılması biçimindeki teknolojiye yönelik eğitimi kastediyorum. Varolan eğitim (yaygın eğitim, örgün eğitim, aile içindeki eğitim) toplumda maddî bir temele dayanmadığı zaman iki sonuçla karşı karşıya kalırız: Birinci sonuç bireylerin «olmayan bir topluma» göre yetiştirilmeleridir. İkinci sonuç ise, yetiştirilen bireylerin toplumda varolan teknolojiyi kullanamamalarıdır. «Olmayan topluma göre yetiştirme», Türkiye'de birtakım gençlerin milliyetçilik adına emperyalizmin savunuculuğunu yapmaları ya da İtalya'da bir grup eylemcinin, ölüm cezasını kaldırmış bir devletin faşist yüzünü ortaya çıkarmak için kaçırdığı adamı yargılayıp ölüme mahkum etmesi ve ölüm cezasını uygulaması gibi terslikler doğurur.

Öte yandan varolan teknolojiye göre olmayan eğitim, arkeoloji öğrenimi yapmış bir elemanın vergi memuru olması gibi tersliklerin yanında, otomobil direksiyonu başına geçmez kendisini rakibine saldıran bir ortaçağ şövalyesi sanan kişiler üretir.

Böylece eğitim, bir yandan «olmayan bir topluma göre» yetiştirdiği kişilerle toplum arasında bir sağırlar diyaloguna yol açarken, öte yandan da hem varolan teknolojinin en verimli biçimde kullanılmasını, hem de daha ileri bir düzeydeki teknolojiye geçişin koşullarının hazırlanmasını engeller.

Maddî temelden yoksun olduğunda toplumsal çelişkilerin bulanıklaşmasına yol açan **üçüncü ideolojik öge toplum modelleridir**. Bilişildiği gibi her toplum modeli, somut ve karmaşık toplum gerçeğini daha iyi anlayabilmek için yapılmış olan soyutlamalara dayanır. Bu nedenle herhangi bir toplum modeli ile bir toplumun tüm ve karmaşık gerçeğinin bire bir, birbirine çakışması sözkonusu değildir. Durum böyle olunca gerek varolan toplumda nelerin olup bittiğini anlamak için seçilecek modellerin, gerekse gelecek için he-

def alınan toplum modellerinin belirlenmesi son derece büyük bir önem kazanmaktadır.

Toplum modelleri iki açıdan teknoloji-ideoloji dengesizliğini artırabilirler. Birinci olarak, varolan toplum yapısının anlaşılması ve algılanması için kullanılan modellerin maddî temellere dayanması, yani doğru olması gerekir. Oysa, ideolojik modellerin uluslararası planda üretilen makro teorilerden etkilenmekte oluşu, teknolojik olarak az gelişmiş bir toplumun yapısının bu modeller tarafından doğru olarak yansıtılmasını büyük ölçüde önler. Çünkü bu makro teoriler, hele günümüzde, bütünüyle yabancı ülkelerin dış politika gereklerine göre üretilmekte, bırakın başka ülkeleri, kendi ülkelerinin toplumsal yapılarını bile tam anlamıyla yansıtmamaktadır. Üstelik, teknolojik bakımdan geri ülkelerde gerek araştırma yöntemleri gerekse istatistikler geri olduğu için, ülkenin toplumsal yapısını yansıtabilecek bulgu ve veriler de eksiktir. Böylece, bütünüyle zihinsel etkinlik yoluyla kabul edilen bir model, maddî temellerden yoksun olarak bile, o toplumun yapısını yansıtıyor diye düşünülebilmektedir. Üstelik insanlar genellikle varolan toplum yapısını algılamalarına yardımcı modeller seçerken bunun gerçeğe en uygun model olmasına değil, kendi eylemlerine en büyük desteği verecek model olmasına daha çok dikkat etmektedirler. Böylece örneğin, kırlarda eyleme yönelik gruplar, kapitalist bir toplumda hızla çözülmekte ve yokolmakta bulunan feodal kalıntıların temel düşman ilan edilmesine yol açacak bir feodal toplum modelini bile, gerçeği açıklamakta kullanacak kadar, maddî temelden yoksul bir ideolojik ögeye bağımlı kalabilmektedirler.

İkinci olarak modeller gelecek için özlenen ve yaratılmaya çalışılan toplum açısından büyük önem taşırlar. Yaratılmak istenen toplum modeli, çok ileri bir gelecek için sözkonusu ise, ya da sosyolojik olarak varolan toplumun tabanı ve tavan değişme sınırlarını aşıyorsa, sonuç, tarihte ütopyacı sosyalistlerin ya da anarşistlerin yakalandığı kapana kısılmak olur. Öte yandan amaçlanan toplum modeli, tarihin genel akışına ters ise, bu kez de nazilerin ya da faşistlerin kaderi kaçınılmaz olur. Bu açıdan, yaratılmak istenen toplum yapısının özelliklerinin yalnız zihinlerde mi bulunduğu, yoksa maddî temellere mi dayan-

Birikim 46-47/67

diği büyük önem kazanmaktadır. Maddî temellere dayanmayan ve sadece zihinlerde yaşayan toplum modelleri hiç şüphesiz zihinsel modeller olarak kaimaya mahkumdur. Öte yandan unutulmaması gereken bir gerçek, maddî temellere dayanan toplum modellerinin de gerçeğe aktarılmaları için, zihinlerde yansıma bulması zorunluluğudur.

İdeoloji ve teknoloji etkileşimi bakımından yaptığımız irdemelerde kullanılan üç öge aslında bir örnek nitelikler taşımaz. Yani beklentiler, eğitim ve toplum modelleri arasında, hepsinin bir «ideolojinin» tamamlayıcı parçaları olması dışında, bir benzerlik yoktur. Üstelik bunların hepsi aynı ideolojinin parçalarını da oluşturmayabilirler. Örneğin beklentiler, dışa bağımlı ve az gelişmiş bir kapitalizmin tüketim toplumuna doğru çarpıtılmış biçiminin bir parçası olarak ortaya çıkabilirler. Eğitim, çoğulcu ve kapitalizme dönük bir toplum içinde, hâlâ tekeli ve varolan teknolojinin çok gerisinde bir nitelik taşıyabilir. Öte yandan varolan toplumsal yapı çarpık da olsa, kapitalist bir nitelik taşıırken, onun analizi için feodal bir toplum modeli kullanılabilir. Gelecekte yaratılmak istenen toplum modeli ise, neo-kapitalist, neo-Marksist ya da ortodoks Marksist bir çerçeve içinde düşünülmüş olabilir.

Bir toplum içinde, beklentiler, eğitim ve modeller olarak uluslararası planda varolan bütün değişik tiplerin görülmesi olağandır. Bir başka deyişle, günümüzün küçülen ve son derece yoğun bir etkileşime konu olan dünyamızda, bütün ideolojik öğelerin bir topluma sızması ya da resmen ithal edilmiş olması çok doğaldır. İlginç olan nokta, tek tek bireylerin bile kimi zaman bu ideolojik öğeler açı-

sından tutarsız bir bütün oluşturan eklektik görüşlere sahip bulunmalarındır. Örneğin bir kişinin beklentileri tüketim toplumuna göre biçimlenirken, gördüğü eğitim varolan teknolojinin çok gerisinde kalmış olabilir ve aynı kişi varolan toplumu feodal ilişkiler içinde algılamak, gelecek için sosyalist bir yapı özleyebilir. Üstelik de bu kişinin içinde yaşadığı toplum yapısı kapitalist bir nitelik taşıyor olabilir.

İşte buraya kadar açıklanan bütün mekanizmalar, teknoloji ile ideoloji arasındaki etkileşimde, kısa dönemde, ideolojiye belirleyicilik niteliği kazandırır. Fakat bu belirleyicilik her zaman tekdüze ve sistematik bir özellik taşımaz. Tam tersine, çoğu zaman bireyi toplumdan yabancılaştıran, toplumda anomiyi egemen kılan ve bunalım yaratan bir işlev yapar.⁶

6. Sonuç. Teknolojik bakımdan geri kalmış ülkelerde ideolojik öğeler, teknolojik öğelerden daha etkin bir biçimde belirleyicilik görevi yaparlar. Bu belirleyicilik aslında, asabiyyet ile, toplumun sınıfsal yapısı ile, dış dünya ile, iktidarda olup olmamak ile ve toplumda kullanılan teknoloji ile yakından ilgilidir.

Bir toplumda ideolojinin belirleyiciliği önce insan zihinlerindeki yeri ile, sonra da bu yerin asabiyyete dönüşmesi, sınıfsal temel bulunması, dış dünyadan maddî ya da manevî destek alması, iktidarı ele geçirmesi ve varolan teknoloji ile bir ölçüde de olsa paralel nitelikler taşıması ile artar. Bu çerçeve içinde eğitim, beklentiler ve modeller ister maddî temellere dayansınlar, isterse maddî temellerden yoksun olsunlar, bir süre sonra ideolojiye kendi başına adeta bir maddî güç kazanır.⁷

¹ Marx'ın mahkum ettiği ideoloji kavramı ile bir ideoloji olarak Marksizmin farkını Gramsci belirtmiştir. Bkz: Antonio Gramsci, *Felsefe ve Politika Sorunları*, Payel Yayınevi, İstanbul 1975, s. 85-88.

² Burada «maddî temel» terimini, bilimin de, sanatın da, ideolojinin de kaynaklandığı günlük hayat anlamında kullanıyorum. Günlük hayat ile bilim, sanat ve ideoloji arasındaki ilişkiler için bkz: Georgy Lukács, *Estetik I*, Payel Yayınevi, İstanbul 1978, s. 37-86.

³ Brecht'in şu sözleri teknolojik değişimin hızı

ni ne güzel simgeler: «Ben bu satırları, doğduğum zaman bilinmeyen yazı makinasında yazıyorum. Yeni taşıtlarda, büyükbabamın düşlerinde bile geçiremeyeceği bir hızla gidiyorum; onun yaşadığı yıllarda hiçbir şey bunca hızla devinmezdi. Ve babamın yapamadığını yapıyor, havada uçabiliyorum. Babamla kıtalararası bir konuşma yapabildim; ama Hiroşima'daki patlamanın canlı resimlerini ancak oğlumla birlikte görebildim.» Bkz: Bertolt Brecht, *Sosyalist Gerçekçilik ve Toplum*, Günebakan Yayınları, İstanbul 1976, s. 121.

⁴ «Bunalım» kelimesini, varolan çelişkilerin çözümünü zorlaştıran, toplumsal gerçeğin algılanmasını güçleştiren, yozlaştırılmış geçici dengeler ya da geçici dengesizlikler anlamında kullanıyorum.

⁵ İnsanların kendilerini başkaları ile karşılaştırarak, durumlarından hoşnut olmamaları, köye dönmek istemeyen ama kentliye göre kendini yoksul sayan gecekondulu halkında belirgindir. Aynı olayı kendisini gelişmiş ülke halkıyla karşılaştırıp, yoksulluğunu vurgulayan az gelişmiş ülke halkında izliyoruz. «Görelî Yoksulluk» adını verdiğimiz bu olay için bkz: W. G. Runciman, *Relative Deprivation and Social Justice*, Pelican Books 1972, s. 10-42.

⁶ Yabancılaşma konusunda Marx'dan bu yana ya-

pılmış olan pek çok çalışma için bkz: Eric and Mary Josephson, (der.) *Man Alone, Alienation in Modern Society*, Dell Publishing Co. Inc., New York 1966. Bu konuda Marx'ın düşünceleri ayrıntılı biçimde, gençlik yıllarında karanlık bıraktığı noktaları da açıklayarak *Grundrisse*'de belirtilmiştir: Karl Marx, *Grundrisse*, (İng. Çev.) Martin Nicolaus, Penguin Books 1977, Özellikle s. 453-456, 778-783, 831-833. Marksist yabancılaşma kavramının günümüz koşulları çerçevesinde irdelenmesi için bkz: E. Mandel, G. Novack, *Marksist Yabancılaşma Kuramı*, Yücel Yayınları, İstanbul 1975.

⁷ Bu yazı «Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği» adlı, ileride çıkacak olan bir çalışmadan aktarılmıştır. E.K.